

определение трансформаций (как преобразований, модификаций формы, или содержания и формы, с целью сохранения соответствия коммуникативного воздействия на адресатов оригинала и переводного текста) и их классификация, предложенные А. Селивановой. Рассматриваются формальные и формально-содержательные трансформации на фонографическом уровне в переводе. Анализируются транслитерация как прием воспроизведения графической формы слова; переводческая (практическая) транскрипция как прием воспроизведения звуковой формы иноязычного слова, фонографическая замена по традиции, принцип этимологической соответствия, заключающийся в том, что выходные слова разных языков, разные по форме но одного лингвистического происхождения используются для передачи друг друга. В статье обозначены современные тенденции при передаче имен собственных. Характеризуются также трансформации, продиктованные различиями графических систем разных языков: различным количеством букв в алфавитах разных языков, их несоответствием, порядком следования и т.д. Такие трансформации сопровождаются как сохранением содержания при изменении формы (формальные трансформации), так и изменением их содержания и формы (формально-содержательные).

Ключевые слова: переводческая трансформация, фонографическая трансформация, транслитерация, транскрипция, фонографическая замена по традиции, принцип этимологического соответствия.

Summary. Lytvyn I. M. Phonetic aspect of translation

The article is devoted to the phonetic aspect of translation, namely to the problem of translation transformations on the phonographic level. The theoretical basis of the paper is the definition of transformations (as transformation, modification of the form or of the form and the content with the aim to preserve communicative influence on the recipients of the original and translated texts) and their classification, proposed by O. Selivanova. The article examines formal and formal-semantic transformations on the phonographic level in the ukrainian translation. The article analyses transliteration as a technique which defines the graphic form of the word; translation (practical) transcription as a method to define sound form of the foreign word, phonographic substitute following the tradition, theory of etymological correspondence, which says that word of different languages with different forms but with the same linguistic origin are used to reproduce each other.

The paper also characterizes transformations caused by differences in graphic systems of different languages: different amount of letters in the alphabets, their discrepancy, different order, which is followed by the preservation of content and the change of form (formal transformations) and by the change of both content and form (formal-semantic transformations).

Key words: translation transformation, phonographic transformation, transliteration, transcription, phonographic substitute by tradition, theory of etymological correspondence.

УДК 811.111

І. І. Могілей

АРХЕТИПНІ ОБРАЗИ В АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТАХ ДОБИ РОМАНТИЗМУ

Статтю присвячено аналізу архетипним образам у світовій романтичній прозі. Низку архетипних образів у літературному доробку доби романтизму (твори В. Ірвінга, Н. Готорна, Т. А. Гофмана) встановлено як різновид психологічних архетипів, або колективного позасвідомого, що для індивіда є відбитком історичного досвіду усіх попередніх поколінь і містить у собі родинне, національне, расове, загальнолюдське позасвідоме. Колективне позасвідоме охарактеризоване як специфічна універсальна система психічних уявлень та мотивацій, відображена у кодї світового культурного надбання.

Ключові слова: архетип, архетипний образ, психологічний архетип, колективне позасвідоме, міф, картина світу, поетика, першотвір, друготвір.

Постановка проблеми. Розглядаючи архетипи як «первісні вроджені психічні структури», «вияви родової пам'яті, історичного минулого та колективного позасвідомого», ми зазначаємо, що саме так архетип «забезпечує цілісність і єдність людського сприйняття й

виявляється у знакових продуктах культури, тобто у вигляді архетипних образів», які слід аналізувати, за визначенням, «від завершеного твору мистецтва до його витоків» (Селіванова, 2010) [2, с. 40].

Встановлення й дослідження архетипу як колективного позасвідомого у контексті текстів художньої літератури наразі є доволі складною проблемою, позаяк охоплює цілу низку комплексних питань, як-от: наявність певних семантичних компонентів архетипного характеру, пов'язаних із специфікою авторської творчості, семантичними характеристиками художнього твору в цілому та його окремих елементів.

Використання терміну «архетип» у широкому науковому й дослідницькому вжитку спричинило його так само широке потрактування й різноманітно витлумачені інтерпретації. Уперше це поняття вжито у сучасному значенні К. Г. Юнгом, психоаналітиком і дослідником міфології, з метою визначення більш специфічного поняття, «архетипу колективного позасвідомого», або, за висловом Юнга, «ап'риорних структурних форм». Юнг зазначав: «Колективне позасвідоме – розум наших найдавніших предків, спосіб, у який вони опанували життя і світ, богів і людські істоти». Так само із поняттям про сутність архетипів пов'язані уявлення про «успадковані образи, здатні передаватися у поколіннях як традиція»: ними є форми й образи, колективні за своєю природою (відображення в душі індивіда історичного досвіду усіх попередніх поколінь); такі, що існують практично повсюди як складові елементи міфів, – втім, зазначав Юнг, ці образи лишаються «автохтонними індивідуальними продуктами позасвідомого походження» і передаються не лише завдяки традиції або міграції, а так само і через спадковість, адже є «органами перед-раціональної психіки», або «постійно успадкованими, завжди однаковими формами й ідеями», що позбавлені специфічного змісту, оскільки останній з'являється лише у індивідуальному житті, де особистий досвід «наповнює» саме ці форми [3]. Науковий інтерес до робіт Юнга зробив їх доволі популярними серед загалу, особливо серед літературознавців. Предметом їхньої цікавості стала аналітична психологія – дослідження, орієнтоване на пошук архетипних елементів у художньому творі, що дозволяє встановити численні суттєві аспекти змісту та розширити їхню інтерпретацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичне надбання у галузі архетипних досліджень торкається передусім світових антропологічних, культурологічних і соціопсихологічних студій, заявлених у творах з порівняльної антропології та ритуально-міфологічної критики Дж. Фрезера, Дж. Харрисона, Н. Фрая, М. Бодкін, і в роботах європейських структуралістів – К. Леві-Стросса, М. Фуко, Ж. Лакана, Р. Барта. Сучасні архетипні розвідки, з опертям на усталену термінологію, схильні розрізняти психологічні та культурні архетипи, вирізняючи з них, своєю чергою, архетипні образи, «в яких об'єктивуються базові, універсальні для всього людства теми, сюжети й мотиви» [1, с. 8], розглянуті із залученням теорії «єдності та взаємодії емоції й когніції», «емотивного вмотивування пізнання», поряд із «внутрішнім емоційним лексиконом»: останній «розуміємо як передконцептуальну структуру словесного образу і пропонуємо представляти його у вигляді образ-схем архетипів як форматів репрезентації знань про них» [1, с. 11].

Метою статті є аналіз авторської концептуальної «картини світу» в аспекті відображення архетипних образів.

Виклад основного матеріалу. Дослідження поетичних засад тексту доводить, що архетип зазвичай не має безпосередніх репрезентантів, – він може бути визначений лише через потенційну численність власного представлення в тексті літературного твору, оскільки архетипне значення конкретного репрезентанта вирізняється асоціативним характером і є опосередковано доступним. Позаяк архетипи є категоріями сфери позасвідомого, однією із властивостей архетипного значення можна вважати спонтанність авторської і читацької рецепції.

Архетипна семантика являє собою не видиму сукупність низки семантичних компонентів, а організовану складну семантичну систему, для вичерпного визначення якої необхідною є кореляція із змістовим цілим художнього тексту. Архетипний репрезентант

здатен мати різну кількість значень, що варіюються в залежності від контексту його використання у конкретному творі. До того ж, до характеристики значення архетипу слід долучати певну фонову інформацію – систему загальноприйнятих і узагальнених знань у складі культурно-значущого досвіду індивіда, оскільки саме контекст, загальнокультурний і власне літературний, уможлиблює домінування однієї або кількох архетипних сем.

Виникнення асоціативних зв'язків між вочевидь віддаленими явищами дійсності є універсальним процесом, що поєднує взаємодію двох тенденцій: авторської творчості, з одного боку, і відображення взаємного зв'язку явищ суспільного середовища, з іншого.

В основу асоціативного співвіднесення у межах семантичної структури архетипу покладено метафоричний або метонімічний спосіб переосмислення: асоціативна природа архетипного значення виявляється у можливості використовувати репрезентант у якості того стимулу, що здатен спричинити певну реакцію. Наразі, якщо архетип являє загальнолюдську за своєю природою формально-змістову категорію, то ті текстові елементи, що маніфестують його наявність у тексті, мають бути культурно й історично обумовленими, оскільки закономірною є участь культурно-історичної інформації у процесі актуалізації архетипа.

Розглянемо текстові актуалізації архетипів, зокрема Свого і Тіні, встановлених у перекладах низки літературних творів доби романтизму. Архетип Свого відображає передусім єдність свідомості та позасвідомого, втілює гармонію і баланс протилежних елементів структури свідомості, є тотожним прагненням і самореалізації особистості. Аналіз текстів світової літератури засвідчує реалізацію цього архетипу завдяки «прориву» героїв до істини особистісного буття через кохання, знання, право на власне вирішення долі, який врешті респіт призводить до їхньої загибелі або ж божевілля (Дон Жуан, Фауст, Дон Кіхот, Гамлет). Зображення романтичних героїв і характерів так само потребує сюжетно-поетичної інтерпретації архетипу Свого у термінах особистісного духовного пошуку й ідеальних прагнень, позаяк фабульна основа усіх згаданих творів вибудовується передусім із метою відтворення особливої «картини світу», притаманної романтичному світобаченню, що завжди виявляє власну контрверсійність й неоднозначність.

У теорії архетипів Тінь як особлива архетипна форма вважається тінню Его, суттю, протилежною до архетипу Свого, буквально його негативом. Тінь постає як негативація особистісної свідомості, як матеріал, що зазнає утисків свідомості і містить у собі усі негативні тенденції, що їх людина воліє відкинути, поряд із нищими інстинктами, нерозвинутими позитивними й негативними ознаками особистості. Вочевидь, Тінь часто втілено у темних, примітивних, ворожих або відразливих фігурах, адже сутність Тіні є силоміць витісненою із свідомості, оскільки Тінь є антагоністичною стосовно свідомої світоглядної позиції людини.

У дослідженнях архетипних образів літературної спадщини доби романтизму за основу поетико-структурної розвідки обрано аналіз парних архетипних образів, встановлених за характеристиками архетипів Свого й Тіні. Універсальність поетико-композиційних рис творів світової романтичної прози уможлиблює дослідження поетичної структури низки різних за національною приналежністю творів, серед яких “Legend of Sleepy Hollow” В. Ірвінга (рос. пер. А. Бобовича), “Young Goodman Brown” Н. Готорна (рос. пер. О. Калашнікової), “Der Sandmann” Е. Т. А. Гофмана (рос. пер. О. Морозова).

Романтичні новели В. Ірвінга й Н. Готорна вважаються класикою ранньої американської прози і є поетично структурованими як фантастичні оповіді. Власне американська література, започаткована на основі різноманітних за характером європейських запозичень, сприйняла романтизм як універсальний напрям художньої творчості. Однак на американському літературному ґрунті романтичні тенденції виявляються доповненими суто національними характерними рисами та підлягають оригінальним жанровим і сюжетним модифікаціям. Зокрема, американська романтична тенденція започатковує нову малу прозову форму – романтичну оповідь з притаманними їй елементами фантастики, іронії та містичного фарсу. Американські письменники-

романтики розширюють площину літературних пошуків, працюючи в жанрі літературного есе та літературної критики, – достатньо згадати критичний доробок В. Ірвінга, Н. Готорна, Е. По. Американський літературний нативізм як соціально-культурна течія вдосконалюється в творах Ф. Купера, Ч. Брокдена-Брауна, Г. Лонгфелло. У цю епоху літературні форми американського романтизму активно долучаються до процесу міфологізації літератури, тобто до створення таких образів-символів, які, будучи історично-конкретними, містять у собі загальнолюдські характеристики, незнищенні із плином часу (Ф. Шеллінг).

Сюжетна типологія новел В. Ірвінга “Legend of Sleepy Hollow” та “Young Goodman Brown” Н. Готорна заснована на подорожуванні героїв, Ікабода Крейна й Молодого Брауна, крізь нічний і небезпечний Ліс, у супроводі загадкового й лихого супутника – «привида» Безголового Вершника у оповіді Ірвінга та безіменного подорожнього, який супроводжує Молодого Брауна дорогою до лісової гущавини, де має статися нечестивий шабаш, у притчі Готорна. Реалізація архетипних образів Свого (герой у пошуку власної ідентичності, у ствердженні Его) й Тіні (негативного втілення цього Его) у парній проекції, із залученням міфопоетичного образу Лісу як універсального конструкту сил, ворожих людині, так само як і втілення «середнього світу», медіатора між двома основними світами (В. В. Іванов), у поєднанні із сюжетно-поетичним образом Ночі (Мороку, Темряви, Невідомого), відбувається у текстах оригіналу та у перекладах, що відтворюють світоглядну «картину» ранньої американської новели. Містичне змагання людини й привида, хоча й у іронічному контексті оповідання Ірвінга (Ікабод перемагає у нічних перегонах завдяки панічному страху), змальовано у драматичному й таємничому колориті, притаманному фантастичній новелі: *It was the very witching time of night that Ichabod, heavy-hearted and crestfallen, pursued his travel homewards//Когда Икабод с тяжелым сердцем и поникшей душой тронулся наконец домой и направил коня вдоль высоких холмов, наступил излюбленный час духов и привидений; The hour was as dismal as himself//Час столь же мрачный, как и сам Икабод; In the dead hush of midnight he could even hear the barking of the watch-dog from the opposite shore of the Hudson// В мертвом безмолвии полуночи до него доносился даже лай собаки с противоположного берега Гудзона; No signs of life occurred near him//Он не ощущал вокруг никаких признаков жизни; All the stories of ghosts and goblins that he had heard in the afternoon, now came crowding upon his recollection. The night grew darker and darker; the stars seemed to sink deeper in the sky; and driving clouds occasionally hid them from his sight//Все рассказы о духах и привидениях, слышанные Икабодом в течение вечера, теснились теперь в его памяти. Ночь становилась все темней и темней; звезды, казалось, погружались в бездонную глубину неба, и несущиеся в вышине облака время от времени скрывали их из виду; In the dark shadow of the grove, on the margin of the brook, he beheld something huge, misshapen, black, and towering. It stirred not, but seemed gathered up in the gloom, like some gigantic monster ready to spring upon the traveler//В окутанной мраком роще, на берегу ручья, он заметил высившуюся бесформенную громаду. Громада не шевелилась, но казалось, что она сжимается и съезживается, словно гигантское чудовище, готовое прыгнуть на путника; His terror rose to desperation, – but the spectre started full jump with him (W. Irving)//Теперь страх Икабода сменился отчаянием, но призрак тоже погнался во весь дух (В. Ирвинг).*

Новела про пригоду Молодого Брауна, створена Н. Готорном у дусі пуританської приповіді, відображає проблему протилежності Его й Тіні відразу у двох образах головних персонажів, невіддільних один від одного: щиро набожного Брауна, взірця Добра й Моралі, та його підступного й безжально-саркастичного попутника, алегорії Зла (Первісного Гріха, Диявола). Нічна подорож Брауна, його важкий шлях до пізнання Істини супроводжуються алегоричними образами Темряви (Загроза, Хаос), Лісу (Загадка, Невідоме), Світла (Провидіння, Віра) та Вогню (Пекло, Кара): *While he still gazed upward into the deep arch of the firmament and lifted his hands to pray, a cloud, though no wind was stirring, hurried across the zenith and hid the brightening stars. The blue sky was still visible, except directly overhead, where*

this black mass of cloud was sweeping swiftly northward//Все еще глядя в глубину небосвода, он воздел руки, чтобы прочесть молитву, но тут, хотя ветра не было вовсе, набежала откуда-то туча и застлала сверкающие звезды. Кругом по-прежнему было ясное небо, только прямо над его головой чернела эта туча, быстро двигавшаяся на север; The road grew wilder and drearier and more faintly traced, and vanished at length, leaving him in the heart of the dark wilderness, still rushing onward with the instinct that guides mortal man to evil//Дорога становилась все более мрачной и дикой, тропинка то и дело терялась в чаще, а под конец и вовсе пропала, но, следуя тому чутью, которое безошибочно ведет смертного к дурной цели, он шел напролом сквозь дремучие дебри; As the red light arose and fell, a numerous congregation alternately shone forth, then disappeared in shadow, and again grew, as it were, out of the darkness, peopling the heart of the solitary woods at once (N. Hawthorne)//Красные отсветы разгорались и гасли, и многолюдная толпа, собравшаяся на поляне, то ярко освещалась, то исчезала в тени и снова как будто рождалась из мрака, наполняя жизнью лесную глушь (Н. Готорн).

Американська романтична традиція, що розквітла на теренах національного культурного надбання, багато у чому завдячує європейським письменникам-романтикам, передусім Е. Т. А. Гофману, майстерному авторові у жанрах літературної казки й фантастичної повісті. Оповідь про Піщану людину, страшного викрадача очей, жорстокого механіка-експериментатора, розказана героєм новели, Натаніелем, виростає із дитячих вражень і спогадів про жажливого персонажа давно минулих трагічних подій. Натаніель, навіть у дорослому житті не припинивши боятися Піщаної людини, відчуває тим не менш дивний і постійний зв'язок із примарним і повсюдним чарівником Копеліусом, що переслідує його неначе тінь: через постійні страхи Натаніель заледве здатен прагнути самореалізації або ж вдосконалення, обстоючи власне звільнення від страху, але думки про вічну присутність Піщаної людини у всьому, що є реальним, не полишають його.

Особиста трагедія героя у сюжетно-поетичному ракурсі фантастичної новели Гофмана пов'язана із його двоїстим ставленням до своєї життєвої драми: Натаніель уникає Піщаної людини, але так само упокорюється власній долі в особі владного переслідувача, тобто приймає правила гри Тіні. Умовно сприйняті у якості парних образів, Натаніель і Копеліус втілюють конфлікт Еґо й Тіні, що зрештою завершується загибеллю головного персонажу гофмановської казки про Піщану людину. Алегоричний образ Темряви (Невідоме, Таємниця) так само присутній у новелі Гофмана (у дитячому віці Натаніелю довелося побачити лихого мага саме у тривожному мороці батьківського кабінету), тому у композиції твору різні за змістом хронотопи часу й простору виявляються взаємно поєднаними (Минуле – Теперішнє, таємнича кімната з дитинства Натаніеля – кабінет доктора Копеліуса, до якого запрошено дорослого героя): *Dunkle Ahnungen eines gräßlichen mir drohenden Geschicks breiten sich wie Schwarze Wolkenschatten über mich aus, undurchdringlich jedem freundlichen Sonnenstrahl//Мрачное предчувствие страшной грозящей мне участи стелется надо мною подобно черным теням облаков, которые не проникает ни один приветливый луч солнца.* Та сама темна й незбагненна кімната причаровує Натаніеля впродовж життя, адже його нещаслива доля передбачена його переслідувачем: *Gräßlich malte sich nun im Innern mir das Bild des grausamen Sandmanns aus; sowie es abends die Treppe heraufpolterte, zitterte ich vor Angst und Entsetzen//И вот воображение мое представило мне страшный образ жестокого Песочника: вечером, как только загремят на лестнице шаги, я дрожал от тоски и ужаса; in dessen blieb mir den Sandmann ein fürchterliches Gespenst, und Grauen – Entsetzen ergriff mich, wenn ich ihn nicht allein die Treppe heraufkommen...//однако же Песочный человек все еще оставался для меня страшным призраком – ужас и трепет наполняли меня, когда я не только слышал, как он поднимается по лестнице; ...ein dunkles Verhängnis wirklich einen trüben Wolkenschleier über mein Leben gehängt hat, den ich vielleicht nur sterbend Zerreiße*

(E. T. Goffman) // ...*темное предопределение и впрямь нависло надо мною, подобно мрачному облаку, которое я, быть может, рассею только смертью* (Э. Т. Гофман). Казкар і романтик, Гофман створює низку «поетичних» ілюстрацій до парних архетипних образів Свого й Тіні, вбудовуючи їх у сюжетну канву фантастичної новели.

Висновки. Літературний текст як організована цілісна система з точки зору змісту є утіленням авторського світогляду, тобто, з одного боку, маніфестацією культурних, національних та загальнолюдських взірців і стереотипів, з іншого – суб'єктивних характеристик світосприйняття, заснованих на колективному позасвідомому, виразниками якого є архетипи, що виконують функцію своєрідного ядра сюжетної структури й художньо-поетичного комплексу. Визначення архетипного прошарку поетичної семантики твору дозволяє побачити значеннєве різноманіття літературного тексту, вирізнити нові семантичні акценти й домінанти, що складає перспективу подальших порівняльних розвідок.

Список використаної літератури

1. Белехова Л. І. Архетип, архетипний смисл, архетипний образ у лінгвокогнітивному висвітленні (на матеріалі віршованих текстів американської поезії) / Л. І. Белехова // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. Серія Філологічні науки. Мовознавство: Збірник наукових праць. – № 3. – Дрогобич, 2015. – С. 6–17.
2. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
3. Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг. – М. : Ренессанс, 1991. – 306 с.

Надійшла до редакції 29.04.15

Прийнято до друку 4.05.15

Аннотация. *Могилей И. И. Актуализация архетипических образов в переводах литературных текстов эпохи романтизма*

Статья посвящена анализу произведений мировой романтической прозы с точки зрения лингвокогнитивных методов современной лингвистики. Ряд архетипических образов в литературном наследии романтизма (В. Ирвинг, Э. Т. А. Гофман, Н. Готорн) выявлено как разновидность психологических архетипов или коллективного бессознательного, являющегося для индивида исторического опыта всех предыдущих поколений и содержащего в себе родовое, национальное, расовое, общечеловеческое бессознательное. Архетипы происходят из глубины веков, в них хранится опыт человечества, обеспечивающий априорную готовность к восприятию и осмыслению мира, в системе коллективного бессознательного они обозначены как «образцы инстинктивного поведения». Активизация архетипа происходит в зависимости от соответствующей ему ситуации. Коллективное бессознательное охарактеризовано как специфическая универсальная система психических представлений и мотиваций, отраженная в коде мирового культурного наследия.

Ключевые слова: архетип, архетипический образ, психологический архетип, коллективное бессознательное, миф, картина мира, поэтика.

Summary. *Mogiley I. I. Actualizing archetypal images in translating Romantic prose*

The article represents analysis of translating the extracts of the Romantic prose works viewed from the modern cognitive methodology. Several archetypal images from fantastic novellas by W. Irving, N. Hawthorne, E. T. A. Goffman (those of the Self and the Shadow) are regarded as psychological archetypes, or collective unconscious, which individually manifests the historic experience of all the previous origins and contains generic, national, racial, generally humane traits, and is mainly characterized as a specific universal system of psychic notions and triggers imprinted in the code for the global culture heritage. Archetype is an original model of a person, object, or concept from which similar instances are derived, copied, patterned, or emulated. Archetype can be found in nearly all forms of literature, with their motifs being predominantly rooted in folklore. The article also regards the peculiarities of the translation inquiries for the literary imagery of the fantastic novella genre aimed at reconstructing the author's world concept as well as its special integral parts, archetypal images, the accentuated means of textual poetic structuring in translation in the perspective of attaining functional and communicative unity of the source and target texts.

Key words: archetype, archetypal image, psychological archetype, collective unconscious, myth, the world concept, poetics, source texts, target texts.